

УДК 343.982.5

В. М. СТРАТОНОВ,

кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України,
професор кафедри кримінального процесу
Херсонського юридичного інституту
Харківського національного університету внутрішніх справ

ВЕРСІЇ В ПРАКТИЦІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО

Розкрито поняття версій, слідчої ситуації, визначено їх значення в процесі пізнавальної діяльності слідчого.

Питання про можливість та внутрішні механізми людського пізнання – це зрештою питання про зміст і перспективи людського ставлення до дійсності. У даному випадку знання – це об'єктивна реальність, що існує у свідомості людини, яка протягом своєї діяльності відображає, ідеально відтворює об'єктивні закономірності зв'язків реального світу. Тому знання правових норм, основ психологічної діяльності, правовий та життєвий досвід тощо є невід'ємною частиною діяльності слідчого як форма пізнання.

Пізнання обумовлюється перш за все суспільно-історичною практикою і становить процес набуття і розвитку знань, постійне їх розширення, розвиток, удосконалення і відтворення. Тобто це така взаємодія об'єкта та суб'єкта, результатом якого є нові знання (наприклад слідчий, вивчаючи слідчі ситуації, може будувати типові версії).

Проблеми практики кримінально-процесуальної пізнавальної діяльності слідчого виникають здебільшого з причин:

- недостатньої теоретичної підготовки слідчих, адже запорукою успішної діяльності слідчого є знання (в тому числі і специфічні) – це продукт, результат пізнавальної діяльності людей [1, с. 368];

- відсутності у слідчих практичного досвіду, особливо щодо протидії розслідуванню [2, с. 18];

- недосконалість форм, методів взаємодії слідчого з іншими підрозділами ОВС;

- недоліків організації проведення розслідування.

Звичайно, в межах однієї публікації не можна навіть просто розкрити всі проблемні питання практичної пізнавальної діяльності слідчого, тим більше вказати на шляхи їх вирішення. Але оскільки будь-яка діяльність (не є винятком і кримінально-процесуальна), залежить насамперед від поставленої мети і шляхів її досягнення та організації такої роботи, ми зупинимось на проблемах організації

розслідування, в основі якого лежать версії, слідчі ситуації та планування.

Оскільки версія – це юридична інтерпретація філософського поняття гіпотези, яка, на думку В. О. Коновалової, є основою, що задовольняє пізнавальну діяльність при вирішенні складних та багатогранних завдань [3]. Тому побудову версій, головне – її перевірку, необхідно відносити до найбільш актуальних в організації розслідування злочинів. Недарма поняття «версія» почали досліджувати ще у 20-х роках минулого століття [4; 5], проте значний внесок у теоретичне розроблення основ поняття та використання версій у розслідуванні злочинів зробив С. А. Голунський [6]. Пізніше досить багато вчених наводили поняття слідчої версії. Проте найбільш прийнятним є визначення версії, сформульоване А. М. Ларінім: «Слідча версія – це побудована з метою встановлення об'єктивної істини у справі інтегрована ідея, образ, який несе функції моделі досліджуваних обставин, створений уявою (фантазією), що містить передбачувану оцінку наявних даних, які слугують поясненням цих даних, та виражена у формі гіпотези» [7]. Сучасні визначення версії відображають досягнення гносеології, логіки, теорії моделювання. Версію розглядають, як вид гіпотези, обґрунтоване передбачення про явища, які безпосередньо не сприймалися, про їх взаємозв'язки та взаємообумовленість.

Як правило, висунення версій розпочинається з отримання інформації на початковому етапі розслідування. Така інформація може бути отримана в ході прийняття заяви про злочин, перевірочних заходів (витребування документів, опитування), першочергових слідчих дій (огляд, допит тощо), оперативно-розшукових заходів. Висунення версій завжди визначено видом злочину, способами його вчинення і передусім тією інформацією, яка отримується на початковому етапі розслідування. З урахуванням обсягу отриманої інформації про вчинений злочин та інших обставин, що виникли на

момент порушення кримінальної справи, утворюються слідчі ситуації, які можуть бути інформаційно-визначеними або інформаційно невизначеними [8, с. 432]. Тобто можна зробити висновок, що побудова версії тісно пов'язана зі «слідчою ситуацією». У цілому великий тлумачний словник сучасної української мови трактує ситуацію як сукупність умов та обставин, що створюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей [9, с. 1127]. Проте незважаючи на, здавалось би, досить струнке визначення даного терміна, в криміналістиці навколо нього до сьогодні точаться дискусії. На думку Г. А. Зоріна, слідча ситуація – це відкрита, цілеспрямована система, у якій взаємодія учасників заснована на одержаній інформації ззовні, а також через канали зворотного зв'язку з постійним і взаємним рефлексуванням позиції партнерів [10, с. 51–53]. О. Н. Колісніченко під слідчою ситуацією розумів певні положення в розслідуванні злочинів, які характеризуються наявністю тих чи інших доказів та інформаційного матеріалу і конкретними завданнями з його збирання та перевірки, що виникають у зв'язку з цим [11, с. 509]. Слідчій ситуації приділялась увага й інших авторів, таких, як Р. С. Белкін, Є. П. Іщенко, С. В. Великанов тощо [12; 13; 14].

У юридичній літературі відзначають динамічний характер слідчої ситуації. На неї впливають різні фактори. Залежності від обсягу доказової інформації формуються сприятливі або несприятливі ситуації [15, с. 204]. Різноманітність класифікацій слідчих ситуацій та широкий спектр їх видів свідчать про складність об'єкта вивчення та відображають його робочу роль і місце в процесі розслідування.

Взагалі в криміналістиці розглядають різні види слідчих ситуацій та пропонують різні їх характеристики [16, с. 48–114; 17, с. 88–139; 18, с. 32–87].

Існують різні критерії поділу слідчих ситуацій. Зокрема їх поділяють на типові та специфічні; початкові, проміжні та кінцеві; безконфліктні та конфліктні [19, с. 198–202; 20, с. 202]. Т. С. Балугіна, аналізуючи дану проблематику, зазначає, що всі слідчі ситуації доцільно поділяти на дві групи: на ситуації розслідування та ситуації окремих слідчих дій [21, с. 56].

Звісно, слідча ситуація визначатиме порядок проведення розслідування та його особливості. А. В. Іщенко вказує на те, що вивчення питання слідчої ситуації як криміналістичної категорії має теоретичне та прикладне значення. Теоретичне значення розроблення цієї про-

блеми в загальному вигляді полягає в об'єктивній необхідності конкретизації змісту та поняття цієї наукової категорії. Його практичне значення полягає в тому, що визначення змісту слідчих ситуацій, їх класифікація, аналіз та оцінка дають можливість об'єктивно обґрунтувати вибір варіантів методики розслідування, які найбільшою мірою відповідали б обставинам і завданням розслідування на певному етапі [22, с. 57].

В. І. Шиканов запропонував увести термін «типова слідча ситуація» як наукову абстракцію високого ступеня спільності. Це типова характеристика слідчих ситуацій, що зустрічається на визначених етапах розслідування окремих видів злочинів [23, с. 18]. Зважаючи на викладене вище, доречною є думка С. В. Головікіна про те, що типізація слідчих ситуацій можлива й необхідна [24, с. 43]. Інформативну основу для типізації слідчих ситуацій вихідного і початкового етапів розслідування становлять предмет доказування, окреслений ознаками складу цього злочину, та відомості, що входять до його криміналістичної характеристики [25, с. 171].

Враховуючи те, що можуть існувати типові слідчі ситуації, то можливою є й побудова типових версій. Деякі вчені доводять, що перспективним напрямком оптимізації та підвищення ефективності розслідування окремих видів злочинів є розроблення типових слідчих версій. Практичне значення підтверджується успішним розробленням типових слідчих версій окремих видів злочинів [26, с. 2–14; 27, с. 8–13; 28, с. 89–97]. Проте типова версія не замінює слідчу версію. Скоріше за все, типова версія є моделлю, за допомогою якої будується слідча версія, тому слідчий може використовувати її як допоміжний методичний матеріал.

При побудові типових слідчих версій необхідно враховувати методи індукції та дедукції і пропозиції, розроблені В. О. Коноваловою, яка пропонує аналогію як критерій висунення версії, а саме: оперативні та слідчі дані про схожі за методом та способом учинення розкриті злочини; аналіз способу вчинення злочину та відшукання аналогічних злочинів; узагальнення слідчої практики про конкретні категорії, що дозволяє обрати визначений напрямок розслідування для конкретного випадку; теоретичні знання та особистий досвід слідчого, які допомагають йому у висуненні версій у схожій ситуації, події, злочину, тобто за аналогією [29].

Версії можна класифікувати за певними ознаками, а саме: за обсягом – на загальні та окремі версії; за суб'єктом висунення – на слідчі,

експертні, оперативно-розшукові версії; за юридичними значеннями – на версії про окремі елементи складу злочину, про факти доказування тощо; за ступенем конкретності – на типові та конкретні версії (за класифікацією Р. С. Белкіна [30, с. 303]); за ступенем імовірності – на малоімовірні та ймовірні версії; за часом висунення – на початкові та подальші версії; з точки зору обґрунтованості – на обґрунтовані, мало обґрунтовані та необґрунтовані версії; за строком перевірки – на першочергові та подальші версії.

Основною метою висунення версії є її кінцевий результат роботи в процесі розслідування – доведення її до логічного завершення, перетворення на достовірне судження, тобто визначення всіх параметрів модельованої ситуації, де на основі отриманих даних можна зробити висновок про те, яким чином, у яких умовах, з яких причин сталася досліджувана подія, у якій послідовності вона відбувалась тощо.

Для висунення версій про злочин, який скоєно, потрібно визначений мінімум інформації, який може бути отримано в ході перевірки заяви про злочин чи інших обставин. На початку розслідування вдається побудувати версії лише за окремими елементами складу злочину, а інколи за його окремими сторонами (мотив злочину, спосіб скоєння тощо). Якщо під час скоєння неочевидного злочину не можна висунути версію про особу злочинця, то будують її за колом осіб, серед яких слід його розшукувати (наприклад осіб, які вчиняли дані види злочинів).

Не можна ігнорувати версії, які висувають інші учасники процесу. Якщо вислухати версію обвинуваченого, то ми отримуємо його власну оцінку скоєного, визначаємо позицію і, в принципі, передбачаємо його подальше ставлення до розслідування та слідчого. До того ж для реалізації конституційних принципів та кримінально-процесуального законодавства, а саме права на захист, у висуненні версії обвинуваченого слід вбачати реалізацію його права, тому слідчому необхідно включати дану версію до плану розслідування й обов'язково здійснювати її перевірку.

Часто інформацію про об'єктивні дані слідчий отримує від свідків, потерпілих, протоколів слідчих дій та інших процесуальних матеріалів. Але оскільки версія – це лише передбачення (певна модель), він може будувати їх, спираючись і на інші джерела інформації – оперативно-розшукові, анонімні листи, слухи. Цінність такої інформації полягає в тому, що вона може бути отримана значно рані-

ше, ніж під час проведення процесуальних дій. Проте необхідно пам'ятати, що вихідна інформація повинна оцінюватись критично, оскільки ми можемо будувати необґрунтовані версії. Для того щоб будувати обґрунтовані версії, слідчому необхідно мати знання про способи скоєння і приховування злочинів, криміналістичну характеристику злочинних дій тощо. Основне те, що слідчий повинен мати вміння логічно мислити, використовувати такі логічні прийоми, як аналогія, індукція, дедукція. Оцінюючи негативні сліди на місці події, використавши метод індукції, слідчий може дійти висновку, що на місці скоєння злочину відбувалось інсценування, а поєднавши наслідки події з використанням методу дедукції, – визначити, кому необхідно було вчиняти такі дії, хто виконавець, чи є алібі в певних осіб тощо.

Версії за змістом повинні бути короткими, чіткими, зрозумілими. Існують й інші умови їх побудови, проте однією з головних є побудова максимально її кількості версій (інколи малоімовірних) та одночасність їх перевірки. Практика свідчить, що інколи малоімовірні версії пізніше стають правдоподібними, мало того – істинними. Одночасна перевірка всіх версій не завжди є можливою, тому, вичленувавши малоімовірні версії, їх перевірку можна здійснити пізніше. Сутність перевірки версій зводиться до того, що слідчий отримує фактичні дані, які підтверджують її чи спростовують.

Розроблення версій починається з того, що за кожною з них складається план перевірки, тобто передбачається коло питань, на які необхідно отримати відповідь. Після того, як за всіма версіями сформульовано питання, стане очевидно, що деякі з них повторюються в різних версіях. Інколи виникне потреба до деяких із уже складених питань додавати нові. Це пов'язано з тим, що в процесі розслідування ми отримуємо нові факти, які дозволяють висувати нові версії.

Таким чином, мислення у формі слідчих версій проходить декілька етапів:

- 1) збирання фактичного матеріалу, його логічний аналіз та оцінка;
- 2) побудова слідчої версії та її формулювання, включаючи припущення, які слугують основою побудови нових версій;

3) отримання передбачуваної інформації в процесі перевірки версій та перевірка наслідків.

В основі мислення у формі слідчої версії закладено як достовірні, так і проблематичні судження. Їх роль досить різна. Проблематичність породжує велику кількість версій.

Достовірність теж повинна піддаватись сумніву. Ми раніше вже наводили приклади з практики щодо достовірності деяких фактів, які були сфальсифіковані. Тому не дарма в криміналістиці ми зустрічаємо таке поняття, як контрверсія [31], яка теж повинна перевірятись, адже такий процес змагальності дозволить говорити про об'єктивність розслідування.

Цікавою, на наш погляд, є думка про співвідношення моделювання з побудовою слідчої версії. Моделювання є методом опосередкованого практичного чи теоретичного оперування об'єктом пізнання на основі абстрактного, логічного мислення, при якому не досліджується об'єкт пізнання, а використовується допоміжна (штучно створена чи оригінальна (дійсна) система) модель, яка є аналогічною з пізнаваним об'єктом та може його замінити під час дослідження, надати інформацію про об'єкт-оригінал [32].

Моделювання відіграє важливу роль в опосередкованому пізнанні, проте пізнання і моделювання не можна ототожнювати. У пізнанні існує декілька рівнів: чуттєвий, емпіричний, теоретичний та мисленнєвий. Поряд з цим пізнання має такі форми сприйняття: уява, об'єктивне знання (знання, наукові знання, знання зафіксовані в окремих об'єктах). Таким чином, слушною є думка про те, що на рівні логічного пізнання чуттєва інформація становить собою основу утворення понять, суджень, висновків, у яких виражені моделі різних рівнів. Уява людини – це один із видів абстракції, який дозволяє за відсутності оригіналу відтворити його в пам'яті, випускаючи з виду деякі несуттєві деталі. Тому слідчий, моделюючи та відтворюючи події у своїй уяві, отримує динамічну модель. Ці моделі спочатку відносно

схематичні, але в процесі дослідження стають однозначними та достовірними.

У процесі побудови версії та її перевірки модель працює у двох напрямках – від дійсності до її пояснення (інтерпретація) на етапі побудови версії, і від її пояснення до дійсності на етапі перевірки версії. Поняття версії, як логічної моделі є досить корисним для розроблення низки нових концепцій [33, с. 195]. Поняття слідчої версії як інформаційно-логічної моделі дозволяє здійснити новий підхід до її генезису на основі понять і концепцій, розроблених у теорії моделювання.

Узагальнюючи, можемо констатувати:

– з позиції логіки версія – це різновид гіпотези, форма мислення, за допомогою якого здійснюється перехід від імовірного до достовірного знання. Слідча версія – це передбачення, яке ґрунтується на фактичних даних про сутність та окремі обставини події (які мають ознаки злочину), прийняте для перевірки особою, яка уповноважена здійснювати розслідування для вирішення питання по суті. Слідча версія, її побудова та перевірка – це процес пізнання, який полягає в поступовому встановленні наявності (відсутності) фактів, зв'язків між ними їх походження;

– слідчі версії – це складний багаторівневий процес мислення, який включає в себе і їх результати. Чим вищий ступінь конкретності версії, тим вища її пізнавальна значущість і точніший результат;

– для перевірки версій слідчому необхідно обрати шляхи та засоби, які будуть використані в процесі дослідження. Звичайно такі засоби можуть мати організаційне, кримінально-процесуальне та оперативно-розшукове спрямування.

Список використаної літератури

1. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – М. : Политиздат, 1987. – 432 с.
2. Стратонов В. М. Теоретичні основи та практика пізнавальної діяльності слідчого : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. М. Стратонов. – Х., 2008. – 36 с.
3. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве / В. Е. Коновалова – Харьков : Консум, 2000. – 176 с.
4. Громов В. И. Методика расследования преступлений / В. И. Громов. – М. ; СПб., 1929. – 76 с.
5. Криминалистика. Техника и тактика расследования преступлений : учебник / [Бобров Н. А., Винберг А. И., Голунский С. А., Громов В. И. и др. ; под ред. А. Я. Вышинского]. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. – 538 с.
6. Голунский С. А. Планирование расследования / С. А. Голунский // Советская криминалистика на службе следствия. – 1958. – Вып. 10. – С. 66–70.
7. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу: планирование, организация / А. М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1970. – 98 с.
8. Криминалистика : учеб. для вузов / [А. Ф. Волынский, Т. В. Аверьянова, И. Л. Александрова и др. ; под ред. А. Ф. Волынского]. – М. : Закон и право ; ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 615 с.

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2002. – 1440 с.
10. Зорин Г. А. Криминалистическая эвристика. Т. 1 / Г. А. Зорин. – Гродно, 1994. – С. 51–53.
11. Колисниченко А. Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Колисниченко А. Н. – Харьков, 1967. – 550 с.
12. Белкин Р. С. Курс криминалистики: криминалистические средства, приемы и рекомендации : в 3 т. Т. 3 / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 480 с.
13. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. В. Веліканов. – Х., 2002. – 218 с.
14. Ищенко Е. П. Проблемы первоначального этапа расследования преступлений / Е. П. Ищенко. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1987. – 124 с.
15. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики : монография / В. Ю. Шепитько. – Харьков : Гриф, 2002. – 349 с.
16. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : монография / Т. С. Волчецкая ; под ред. Н. И. Яблокова. – Калининград : Калининград. ун-т, 1997. – 365 с.
17. Экологические преступления: квалификация и методика расследования / [Гавриш С. Б., Грузкова В. Г., Дудников А. Л., Коновалова В. Е., Матусовский Г. А., Моисеенко Л. Е., Салтевский М. В.]. – Харьков : Рубикон, 1994. – 226 с.
18. Зорин Г. А. Криминалистический риск: природа и методы оценки / Г. А. Зорин. – Минск : Высш. шк., 1990. – 89 с.
19. Бахин В. П. Следственная ситуация и тактическое решение: специализированный курс (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования) : учебник / В. П. Бахин. – К. : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. – 198 с.
20. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – 2-е изд. доп. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.
21. Балугина Т. С. Следственные ситуации и планирование расследования / Т. С. Балугина // Следственные ситуации : сб. науч. ст. – М. : МГУ, 1984. – С. 78–81.
22. Іщенко А. Проблема слідчих ситуацій, як складова навчального курсу криміналістики / А. Іщенко, Г. Щербаков // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2003. – № 2. – С. 57–63.
23. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В. И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1983. – 200 с.
24. Головін С. В. Поняття слідчих ситуацій, їх формування і класифікація / С. В. Головін // Вісник ЛАВС. – 2005. – Спецвипуск. – Ч. 2. – С. 40–45.
25. Журавель В. Слідчі ситуації в методиці розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом / В. Журавель, С. Веліканов // Вісник АПН України. – 2004. – № 4. – С. 170–177.
26. Гаенко В. И. Расследование хищений государственного или общественного имущества, совершенных путем мошенничества : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. И. Гаенко. – Харьков, 1983. – 178 с.
27. Ясенев И. Ф. Закономерные связи между элементами криминалистической характеристики краж государственного и общественного имущества и их использование в методике расследования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / И. Ф. Ясенев. – Харьков, 1983. – 180 с.
28. Чельшев О. В. Расследование налоговых преступлений / О. В. Чельшев, М. В. Феськов. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
29. Коновалова В. Е. О роли логики в построении следственных версий / В. Е. Коновалова // Ученые записки Харьковского юридического института. – 1962. – Вып. № 6. – С. 35–37.
30. Белкин Р. С. Курс криминалистики: общая теория криминалистики : в 3 т. Т. 1 / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 408 с.
31. Александров Г. Н. Некоторые вопросы теории криминалистической версии / Г. Н. Александров // Вопросы криминалистики. – 1962. – № 3. – С. 73–77.
32. Гастев Ю. А. Модель // Философская энциклопедия. Т. 3. – М. : Наука, 1964. – 634 с.
33. Криминалістика соціалістических стран / под ред. В. Я. Колдуна. – М. : Юрид. лит., 1986. – 512 с.

Надійшла до редколегії 03.02.2011

СТРАТОНОВ В. Н. ВЕРСИИ В ПРАКТИКЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЛЕДОВАТЕЛЯ

Раскрыто понятие версии, следственной ситуации. Определено их значение в процессе познавательной деятельности следователя.

STRATONOV V. VERSIONS IN PRACTICE OF INFORMATIVE ACTIVITY OF THE INSPECTOR

The concept of version and investigation situation is exposed. Their value in the process of cognitive activity of investigator is determined.